

Van afdakswoning tot rijksmonument

*De ontwikkelingsgeschiedenis van woningbouw in Enschede over
de periode 1835 – 1935.*

*Een publicatie van Stichting Cultureel Erfgoed Enschede.
September 2023.*

VAN AFDAKSWONING TOT RIJKSMONUMENT

INHOUDSOPGAVE

	<u>Pagina</u>
1. Inleiding.	2
2. De afdakswoning.	3
3. De Langehuizen.	8
4. Rijksmonument.	9
5. Archeologie.	10
6. Wijkgerichte aanpak van woningbouw.	12
7. De invloedssfeer van textielabrikanten.	16
8. De afdakswoning naar de toekomst.	17
9. Bronnen.	19

1. Inleiding.

De industrialisering van de textiel in de negentiende en twintigste eeuw is de belangrijkste factor van betekenis geweest voor de ontwikkeling van onze stad Enschede.

De textielfabrikanten waren zich terdege bewust van het feit dat menselijk kapitaal minstens zo belangrijk was als de fabrieksgebouwen, de zich snel ontwikkelende techniek, de eerste Engelse stoommachine met weefgetouwen en de exportkansen voor de textiel.

Begin 1800 kwamen steeds meer thuiswerkende wevers richting de textielfabrieken in Enschede. Maar dat was niet genoeg want de textielindustrie was arbeidsintensief en men had veel, ja heel veel werknemers nodig. De arbeiders kwamen dan ook niet alleen uit Enschede maar uit de hele regio en uit Drenthe.

Alleen al bij Van Heek & Co waren 2.639 werknemers in dienst en de onderneming was uitgegroeid tot de grootste van Nederland.

Maar huisvesting voor al deze werknemers was niet alleen een vraagstuk voor de gemeente Enschede, ook de textielfabrikanten wilden hieraan een bijdrage leveren. Ze investeerden in woningbouw en richtten een woningbouwvereniging op. De afdakswoning was het resultaat van dit initiatief, een type woning dat nog steeds op verschillende plaatsen in Enschede staat.

Maar voor de patriarchaal geleide textielondernemingen braken slechte tijden aan. In 1967 volgden massaontslagen en in de jaren daarna werden diverse textielfabrieken gesloten met grote werkloosheid in Enschede tot gevolg.

Wanneer wij de textielperiode van Enschede en Twente nu overzien, is duidelijk dat deze zeer succesvolle industrie veel mogelijk heeft gemaakt voor onze stad en regio. Naast de werkgelegenheid voor velen gedurende meer dan 150 jaar heeft de ontwikkeling van de infrastructuur (spoorlijnen, vliegveld, Twentekanaal) hierdoor een sterke impuls gekregen. Hetzelfde kan gezegd worden van cultuur (oprichting van Rijksmuseum Twenthe), cultuurhistorie (behoud van diverse historische monumenten) en natuurbehoud (aanleg van landgoederen en parken).

Aan dit indrukwekkende lijstje kan nog worden toegevoegd het toenmalige zwembad aan het Van Heekplein in Enschede en de fabrieksschool aan de Noorderhagen.

De textielindustrie heeft Enschede gemaakt tot wat het nu is en de afdakswoningen zijn nog een klein restant van deze periode.

2. De afdakswoning.

Afdakswoningen, het klinkt niet erg aantrekkelijk en dat was en is het eigenlijk ook niet.

In de negentiende eeuw waren dit de eerste echte woningen voor de fabrieksarbeiders en hiermee werd een deel van de toenmalige woningnood opgelost.

Enschede beleefde in de negentiende eeuw een stormachtige ontwikkeling in de textielindustrie. In 1835 kwam de stoomspinnerij op gang en het gevolg was een aanzienlijke toename van textielarbeiders. Behalve uit Enschede kwamen ze uit de regio, zelfs uit heel Nederland - en dan vooral Drenthe - om hier te werken. De nieuwkomers moesten natuurlijk ook worden gehuisvest maar er was een chronisch tekort aan woningen voor hen.

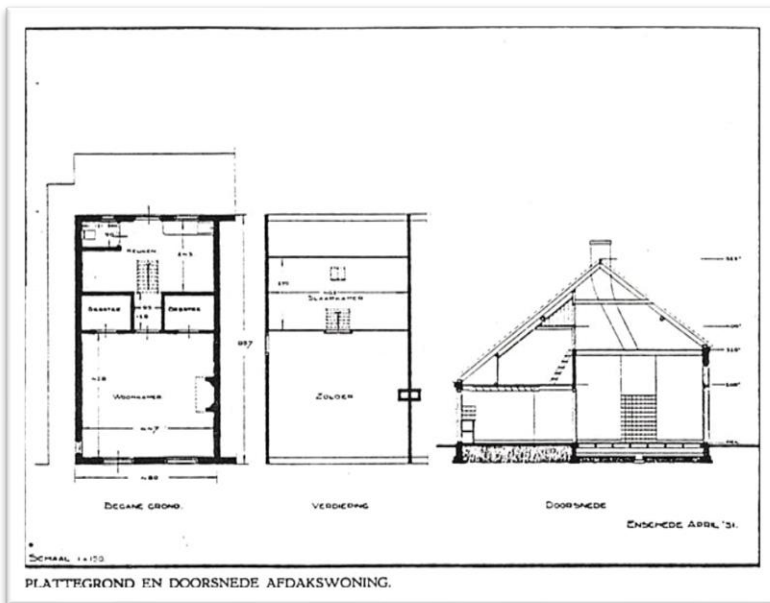
De oplossing was de afdakswoning.

Afdakswoning aan de Sumatrastraat in Enschede.

Afdakswoningen werden in lange aaneengesloten rijen gebouwd, met soms wel tien huizen onder één dak. De woningen waren gemiddeld vier meter breed en acht meter diep. De arbeiderswoningen werden zo genoemd omdat de daken aan de achterkant verder naar beneden afliepen dan aan de voorkant.

De woonkamer was tevens keuken met een tussenruimte voorzien van twee of drie bedsteden waarin het hele gezin sliep. Aan de achterzijde bevond zich een spoelhok. Het gemeenschappelijk toilet was meestal buiten in de straat en de zolder was niet meer dan een opbergruimte.

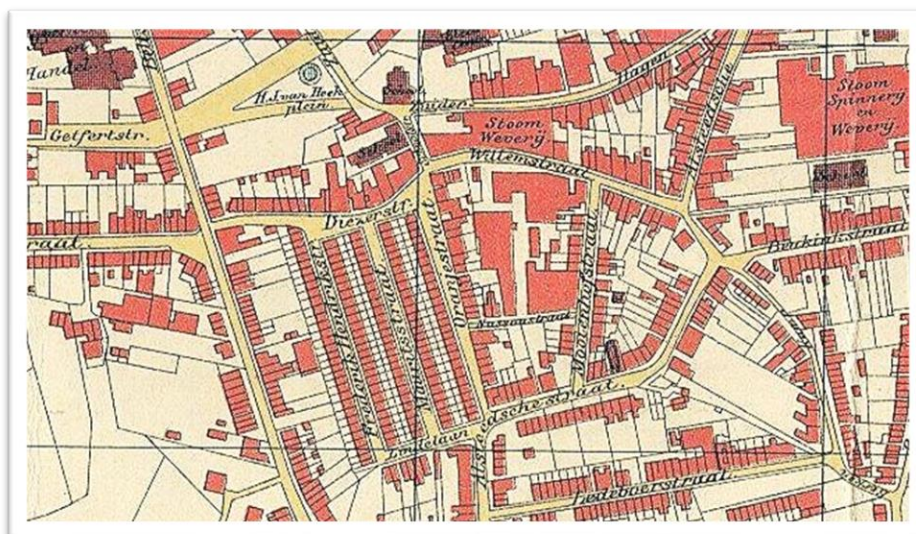
De huizen in de Oranjestraat, Mauritsstraat, Frederik Hendrikstraat, Beltstraat en Lindelaan waren net in elkaar getimmerde barakken. In de winter was het ijskoud, klam en men sliep soms met meerdere families op een paar vierkante meters. Van geïsoleerde woningen was in die tijd nog geen sprake.

Op 2 mei 1862 werd Enschede getroffen door een fatale brand die onder andere tot gevolg had dat veel woningen van arbeiders verloren gingen. Woningnood was zo hoog dat in één huis wel drie gezinnen woonden en in een ander eenentwintig ongehuwden bij elkaar.

Na de stadsbrand nam de gemeente Enschede het initiatief voor 'De Commissie van Noodlijdenden door den Brand' om de belangen van de slachtoffers te behartigen. Een gedeelte van ingezamelde giften werd aan de 'Enschedese Bouwvereniging' aangeboden om snel en doeltreffend voor het invallen van de winter arbeiders weer een dak boven het hoofd te bieden. Zo ontstonden de volksbuurten De Krim, Sebastopol en Hoog en Droog.

Al in 1862 werden een veertigtal woningen voor arbeiders gebouwd in Sebastopol, voor fl. 25.000,00 samen. Bij de sloop brachten ze fl. 9,00 per stuk op...

Met de bouw van De Krim - aan de zuidkant van Enschede - werd al in 1861 begonnen. Na de stadsbrand werd de wijk uitgebreid tot drie lange straten met in totaal 145 afdakswoningen. Door het ontbreken van riolering en stromend water waren de leefomstandigheden in de kleine, overbevolkte huisjes zeer slecht. De Krim was de eerste wijk die buiten de oude stadsgrachten werd gebouwd. Burgerij en arbeiders werden hierdoor van elkaar gescheiden en de sociale controle nam sterk af. De macht was in de tijd bepaald niet aan het volk.

Kaart van De Krim.

Eind 1915 ontbood burgemeester Edo Bergsma de toenmalige president-commissaris van de 'Enschedese Bouwvereniging, de heer B.J. ter Kuile, voor een onderhoud. Als hoofd der politie was het de burgemeester niet langer mogelijk afdoende op te treden tegen de veelvuldige vechtpartijen en vernielingen in en om volkswijk De Krim.

Gevolg hiervan was dat de bewoners van Enschede deze wijk even buiten het centrum van de oude stad zoveel mogelijk meden: De Krim was een waar obstakel in de stad geworden. Niet alleen deze moeilijkheid maar vooral de aanblik van de verwaarloosde huisjes met bergen afval was de burgemeester een doorn in het oog.

Hoe was een dergelijke situatie ontstaan?

De groei van het aantal textielarbeiders had fabrikanten ertoe gebracht een woningbouwvereniging op te richten en zo kwam in 1861 de 'Enschedesche Vereeniging ten doel hebbende het verstrekken van woningen aan den arbeidersstand' - kortweg de 'Enschedesche Bouwvereniging' - tot stand. In het bestuur zaten voornamelijk leden van textielfamilies, zoals Blijdenstein, Jannink, Van Heek en Ter Kuile. De bouwvereniging financierde de bouw van onder andere drieëndertig woningen die vervolgens werden verhuurd voor negentig cent per week. De buurt kreeg de naam De Krim omdat de Russisch-Turkse Krimoorlog destijds wereldnieuws was.

Het Overschot.

De liberale fabrikanten in deze stad grepen als regel liever níet dan wél in het maatschappelijk bestel in. Ook de overheid bemoeide zich, evenals overigens elders in ons land, vóór de eeuwwisseling nauwelijks met de huisvesting voor arbeiders. De bouw van arbeiderswoningen door fabrikanten vindt geen algemene bijval, zoals blijkt uit de vergadering van de gemeenteraad. Het gerucht was namelijk dat de fabrikanten in Enschede besloten hadden tot grootschalige bouw van woningen. Men zou hiermee willen proberen om de arbeidsmarkt in Twente te beïnvloeden.

De textielfabrikanten hadden grote invloed op het woningbezit en het ging zelfs zover dat er sprake was van ongewenst huiselijke bemoeiingen. Een fabrikant bestrafte een jonge arbeider om een burenruzie met een boete van fl. 2,50. Toen deze echter weigerde te betalen en zijn werk opzegde, werd door pressie op de ouders de zoon tot onderwerping gedwongen. Gelukkig voor de ouders was er geen sprake van een huuropzegging maar er werd wel een huurverhoging opgelegd als gevolg van hun houding.

In 1884 werd de vernieuwde afdakswoning als een behoorlijke arbeiderswoning gezien. Door de voordeur kwam men rechtstreeks in de woon- of voorkamer. Onder het laag aflopende dak aan de achterzijde lag een vertrek, de zogenaamde kelder, waar gekookt en ook geslapen werd. Boven het voorvertrek was een lage zolder, boven het achtervertrek een slaapkamertje waarbij gebroken was met de gewoonte om onder de bedstede een ruimte in te richten voor de opslag van aardappelen.

De afdakswoningen werden in de loop der tijd voortdurend aangepast. Later werden nieuwe woningen ook voorzien van een kleine keuken en afzonderlijke slaapkamer.

De sloop van De Krim, omstreeks 1930.

In 1916 kwamen de woningen van De Krim in het bezit van de gemeente Enschede die ze in de periode 1927-1930 sloopte.

De Krim belichaamde een groot gevoel van saamhorigheid maar ook van grote armoede. Nakomelingen zijn trots op hun cultuur en op wat hun ouders ongeacht de armoede hebben bereikt. Want de Krim hoort bij Enschede net als de nuchterheid bij de Tukker.

Ook daarom is deze wijk deels bepalend geweest voor de ontwikkeling van Enschede, hoe inwoners denken en hoe buurten zich hebben ontwikkeld.

Frederik Hendrikstraat in De Krim, met de contouren van de afdakswoning.

Toiletten kenden vroeger geen waterspoeling en rioolafvoer. en bestonden een eenvoudig houten hokje, in de volksmond 't huuske' genoemd.

Het had een houten plank met een rond gat erin en een ton eronder. Als de ton vol was, kon men die d.m.v. een klep aan de achterzijde weghalen. De ton werd dan gelegegd in een kuil achter op het land en de inhoud werd later als mest voor de moestuin gebruikt.

Om stankoverlast tegen te gaan werd de kuil met een laag zand afgedekt en zo kon men er ook niet zoveel meer van zien.

Bron: Historische Kring Glanerbrug.

Het Overschot, vlak voor de sloop van de woningen. De drinkwatervoorziening was gemeenschappelijk.

3. De Langehuizen.

Helmich van Heek (1785-1847) stond in Twente bekend als grootgrondbezitter.

Zijn grond lag onder andere aan weerszijden van de Hengeloschenweg, nu Hengelosestraat, de weg van Enschede naar Hengelo. Aan de rechterkant - gezien vanuit Enschede - lag Erve 't Wageler met landerijen van bijna 21 hectare, met aansluitend de Van Heeksbleek.

*De Langehuizen aan de Hengeloschenweg.
Foto: SHSEL.*

In 1837 nam Van Heek het initiatief om aan genoemde straat een rij van dertig woningen te bouwen. De beoogde naam was 'Helmigshoek' maar vanwege de lange rij worden ze in de volksmond 'De Langehuizen' genoemd. Het ging om een variant op de afdakswoning; er was al sprake van een overdekte entree, voor die tijd een luxe.

De huizen hadden geen fundering en werden gebouwd op een deel van de uitgestrekte heidevelden van bijna 19 hectare die liepen tot aan de grens van de marke Tweekelo. Hierop verrezen later de woonwijken Tweekelerveld en Rigtersbleek.

In 1950 viel het doek voor de laatste twee woningen van De Langehuizen.

*De tweede generatie arbeiders-
woningen met een beperkt laag
aflopend dak aan de achterzijde.
Zo ontstaat meer woonruimte.*

4. Rijksmonument.

Met het concept van de afdakswoning was het echter nog niet gedaan. In verschillende wijken in Enschede werden nieuwe huizen in deze stijl gebouwd die inmiddels wel aan de eisen van eind negentiende eeuw voldeden. Het was een goedkoop concept en dus voor de woningbouwverenigingen door de lage bouwkosten aantrekkelijk. Hierdoor was de huurprijs voor de textielarbeiders betaalbaar.

De in 1899 gebouwde afdakswoningen aan de Nieuwendijk in Enschede verkregen een eeuw later - in 1999 - de status van rijksmonument.

*De afdakswoningen aan de
Nieuwendijk 104-106-108
als rijksmonument.*

De omschrijving in het Rijksmonumentenregister is als volgt:

Dit blok van drie ARBEIDERSWONINGEN, ter plaatse ook wel 'Afdakswoningen' genoemd, is gebouwd in 1899 in opdracht van H. Meijerink die tevens de ontwerper en aannemer was. Het blok is ontworpen in traditionalistische neorenaissance stijl.

Opvallend is de aparte typologie van de woningen met opkamer en kelder. Het oorspronkelijke ontwerp voorzag bovendien in een bescheiden stalruimte die met de modernisering van de huizen ingrijpend gewijzigd is. Hoewel van alle drie de woningen ook het interieur gewijzigd is, zijn de ruimtelijke opzet en indeling intact gebleven.

Het woonhuisblok is opgetrokken in baksteen vanuit een rechthoekige plattegrond over één bouwlaag, met opkamer en souterrain, onder zadeldak gedekt met Hollandse pannen. Het woonblok staat op een gepleisterde plint. De voorgevel (W) is geleed d.m.v. horizontale speklagen. De plattegronden van de buitenste woningen zijn identiek, van de middelste is deze gespiegeld. Per woning bestaat de gevel uit een centraal geplaatste voordeur met tweeruits bovenlicht met aan één zijde een zesruits schuifvenster en aan de andere zijde een tweeruits venster voor het souterrain en een vierruits venster voor de opkamer. Boven alle gevelopeningen is een segmentboog gemetseld, met, behalve bij het kelderraam, geaccentueerde aanzet- en sluitstenen.

Aan de achtergevel drie uitbouwen die oorspronkelijk deels als stal fungeerden.

De interieurs zijn gemoderniseerd. In alle drie de woningen is echter de indeling bewaard gebleven, waarbij de gecombineerde kelderdeur annex trap naar de opkamer gehandhaafd is.

Waardering:

Arbeiderswoningen van cultuur- en architectuurhistorisch belang:

- als schakel in de ontwikkeling van het woonhuis voor de arbeidende klasse in het landelijk gebied;
- vanwege de bijzondere typologie met opkamer en kelder;
- de redelijke gaafheid van het exterieur.

5. Archeologie.

Bij succesvolle opgravingen in 2020 is plots een stukje historisch Enschede zichtbaar.

Een middeleeuws karrenspoor en drie arbeidershuisjes uit de tijd van 'n Grooten Stoom (ca. 1833).

Onder het plaveisel liggen schatten; je moet alleen net op de goed plek kijken. Archeologen hebben in 2020 succes langs de Raiffeisenstraat: drie arbeidershuisjes die waarschijnlijk hoorden bij 'n Grooten Stoom, de eerste textielstoomfabriek in Enschede (1833).

Ook een middeleeuws karrenspoor met restanten van een middeleeuws erf kwamen aan het licht. Met name dat laatste is een bijzondere vondst, zegt archeoloog Dorien te Kieft. "Dat wisten we nog niet, dat op deze plek een weg liep en dat er bewoning was."

Kans op bodemvondsten.

De opgravingen langs de Raiffeisenstraat vonden plaats dankzij het werk aan de oude Melkhal. Op sommige plekken in en rond de stad is de kans op bodemvondsten aanzienlijk en wie ingrijpende bouwplannen heeft, moet archeologisch onderzoek laten doen. Dat was hier het geval dus werd RAAP Archeologisch Adviesbureau ingeschakeld.

Proefboringen en proefsleuven op de parkeerplaats naast de voormalige Welkoop leverden direct paalgaten en een karrenspoor op. Dankzij wat aardewerkscherven konden deze resten gedateerd worden op 1300 tot 1500.

De aanbouwtjes van drie woningen uit de negentiende eeuw, pal naast de Raiffeisenstraat. De woningen zelf liggen onder de straat maar de kans is groot dat daarvan niets meer over is.

© RAAP Archeologisch Adviesbureau

Drie huisjes en een straatje.

Iets verderop zijn restanten van drie arbeidershuisjes blootgelegd, met een klinkerstraatje erbij. "Die vonden we pas op de een-na-laatste dag van de opgraving. Natuurlijk vinden we dat leuk want als archeoloog vind je het altijd mooi als je sporen vindt."

Dat hier huisjes stonden, was al bekend dankzij historisch kaartmateriaal. De resten zijn goed bewaard gebleven: "Beter dan verwacht. We hebben aanbouwen gevonden en schuurtjes." Ook is een mooi klinkerstraatje zichtbaar, met een goot erin.

Na de vondst is RAAP in de archieven gedoken. Twee van de woningen zijn in 1841 gebouwd door een (katoen-)spinner uit Enschede, eentje in 1870 door de erfgenamen van textielfabrikant Gerhard Jannink. De grond gaf geen details prijs over het leven van deze bewoners omdat er bijna niets is gevonden. "Opvallend weinig. Een paar muntjes en wat aardewerk. Meestal vind je uit de negentiende eeuw van alles maar hier niet. Dat komt misschien ook omdat er geen beerput bij is. Daarin werd in die tijd alle afval gegooid, dus voor archeologen is dat een rijke bron."

De opgravingen zijn weer afgedekt en de bouw is inmiddels bijna voltooid. RAAP heeft alles gedocumenteerd in een eindrapport. Alle vondsten zijn opgeslagen in het provinciaal depot voor bodenvondsten.

6. Wijkgerichte aanpak woningbouw.

Het is woningbouwvereniging De Volkswoning die omstreeks 1910 een aanzet geeft tot de bouw van stadswijken. Het is een volgende fase in de stedenbouwkundige ontwikkeling van Enschede met een wijkgerichte aanpak. De bouw van de buurt Plein West-Indië (1912-1914) met een duidelijke buurtopzet is een scharnierpunt.

Plein West-Indië omstreeks 1920.

De bouw van een school past in de Nederlandse traditie om bij de aanleg van een wijk tevens een aantal voorzieningen te bouwen. Zo ontstond in de buurt Plein West-Indië de school die oorspronkelijk de naam 10e Openbare Lagere School had, later West-Indiëschool. Bijna honderd jaar lang is op deze school lesgegeven.

Demografische ontwikkelingen, schaalvergroting en gewijzigde maatschappelijke inzichten zorgen ervoor dat voorzieningen als scholen, kerken en winkels hun functie verliezen in de wijk. Zo ook de West-Indiëschool.

De voormalige West-Indiëschool, inmiddels een appartementencomplex.

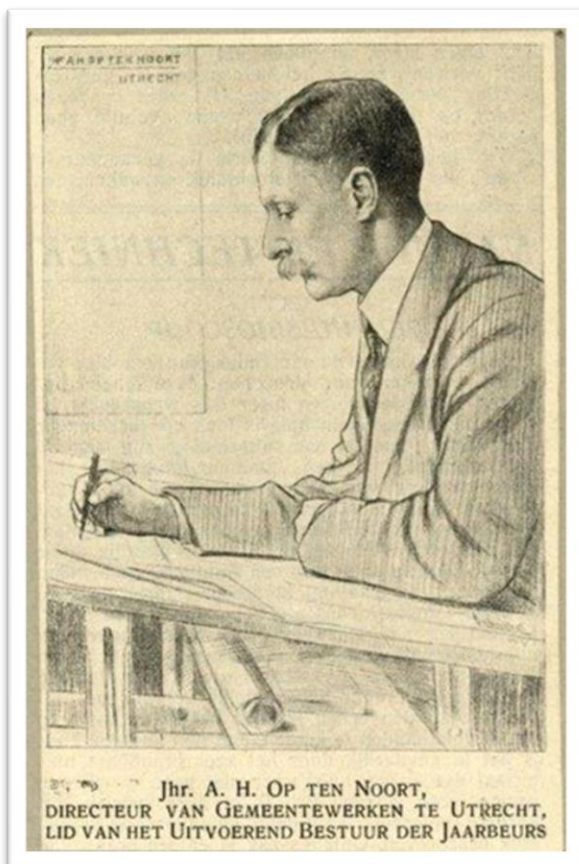
Bijzonder is dat het gebouw nog in hoge mate zijn authentieke karakter heeft met een prominente ligging aan het Plein West-Indië. De postzegel van 154 woningen is aan de buitenzijde redelijk gaaf en in 1913 door de Vereniging De Volkswoning ooit bedoeld als proefwoningen voor de vijf jaar later te bouwen wijk Pathmos.

Die samenhang van woningen en school maakt het transformatieproces extra bijzonder.

Waarom is de buurt Plein West-Indië met z'n 154 woningen, gebouwd tussen 1912 en 1914, een scharnierpunt in de stadsontwikkeling van Enschede?

1. Voor het eerst is er sprake van duidelijke buurtopzet. Bij eerdere complexen van De Volkswoning betreft het de bouw van een nieuwe straat of zelfs enkele straten. Nooit eerder is een heldere stedenbouwkundige structuur het uitgangspunt voor een ontwikkeling.
2. De opzet van het buurtje is - zeker voor die tijd - ruim te noemen. Dat sluit aan bij de ontwikkeling van de zogenaamde tuindorpen in Nederland. De buurt Plein West-Indië is daarvan landelijk gezien een vroeg voorbeeld.
3. Het buurtje is niet alleen een verzameling van woonhuizen. Ook de bouw van een school, twee winkelwoningen en een park maken er onderdeel van uit.
4. De bouw is geen eenheidsworst zoals bij de allereerste bouwprojecten van De Volkswoning. Er is sprake van drie types woningen, waarvan type C twee verschijningsvormen heeft.
5. Het is de eerste buurt in Enschede die rechtstreeks op de gemeentelijke riolering wordt aangesloten; voor Enschede in die tijd een primeur.

In het kader van deze ontwikkelingen is het jonkheer Anton Helmich op ten Noort (1881-1975) die de groeiende stad van de textielindustrie accentueerde met een algemeen uitbreidingsplan en opvallende openbare werken.

Op ten Noort volgt een ingenieursopleiding in Breda en wordt in 1907 op jonge leeftijd directeur van de Dienst Gemeentewerken in Enschede.

Een aantal gemeenteraadsleden fronste de wenkbrauwen wanneer ze horen dat hij nog maar vijfentwintig jaar is. Nog geen tien jaar blijft hij in Enschede maar in die tijd heeft hij als architect en stedenbouwkundige beslist niet stilgezeten.

Hij schrijft in 1913 een boekje met als titel 'Eenige gegevens betreffende omvang en betekenis van Enschede in 1913' waarbij het hoofdzakelijk gaat over woningbouw en stadsuitbreiding. Op ten Noort vertelt dat in 1910 in acht spinnerijen 2700 arbeiders werken en in de veertien weverijen 7225 personen: één op drie werkenden verdient zijn boterham in de textiel. Hij maakt zelfs berekeningen over de hoeveelheid alcohol die per arbeider achterover geslagen werd!

Zijn grootste zorg zit in de effecten van de groei van de bevolking. De woningbouw kan die ontwikkeling niet bijhouden. Rond 1910 is er een onrustbarende woningnood want er "vond eene dergelijke opstapeling van menschen plaats". Iedereen "kwam machteloos te staan" om de overbevolking te bestrijden.

De in 1907 opgerichte woningcorporatie De Volkswoning bouwt in drie jaar tijd weliswaar 327 woningen maar de woningnood blijft onverminderd groot. De aanleg van de wijk Pathmos brengt wat verlichting en Op ten Noort speelt ook in die ontwikkeling een grote rol. Enschede kent volgens hem gelukkig geen huurkazernes, gebouwen met woningen voor tal van gezinnen en van mening dat het systeem 'één gezin op één deur' de voorkeur verdient.

Pathmos.

Op ten Noort heeft vanaf zijn benoeming in 1907 met grote kracht en voortvarendheid gewerkt als directeur Dienst Gemeentewerken in Enschede. Een goede en betaalbare huisvesting is voor hem een belangrijke drijfveer. Cruciaal voor hem is ook de aanwezigheid van een aantal voorzieningen zoals scholen, parken, badhuizen, e.d.

In zijn boekje uit 1913 schrijft Op ten Noort uitgebreid over de openbare bibliotheek en leeszaal, de overdekte zweminrichting, de eerste Industrie- en Handelsschool van Nederland, het Van Heekbad en de ziekenhuizen die in aanbouw waren. Helemaal enthousiast is hij over het Volkspark 'dat ieder jaar meer een zegen voor den werkmán, een lusthof voor elkeen wordt'.

In die zin hoort hij typisch bij de elite die openlijk sprak over 'de verheffing van den arbeider'. Het werken in een sterk groeiende industriestad, de aanwezigheid van een net opgerichte Vereeniging De Volkswoning en een aantal vooruitstrevende bestuurders zoals burgemeester Edo Bergsma moet voor hem vanuit zijn functie een waar feest zijn geweest.

Speciale belangstelling heeft Op ten Noort voor schoolgebouwen. Tussen 1908 en 1916 is hij - of als hoofdarchitect of als medearchitect - verantwoordelijk voor de bouw van zes scholen.

Niet onbelangrijk is dat zijn relatie met bestuurders goed te noemen is; zo goed zelfs dat hij in 1911 in opdracht van de gemeente de ambtswoning voor burgemeester Edo J. Bergsma ontwerpt.

Dit rijksmonument in het centrum van Enschede staat bekend als Villa Sonnevánck en vertoont onmiskenbaar trekken van de stijl van Berlage.

In zijn oeuvre hanteert Op ten Noort verrassend veel kwaliteitscriteria. Dit komt tot uitdrukking in de buurt Plein West-Indië maar is vooral treffend door de grotere schaal op Pathmos, in zowel de stedenbouwkundige structuur als in de individuele kwaliteit van de woningen. De verbetering van de positie van de arbeidende klasse staat daarbij voor hem voorop. In de buurt Plein West-Indië krijgt hij voor het eerst de kans als directeur van de Dienst Gemeentewerken om de opzet en inrichting van een buurt helemaal naar zijn hand te zetten. De ervaringen in deze relatief kleine buurt zijn bepalend voor de lijn die Op ten Noort kiest wanneer hij in Pathmos aan het werk gaat.

Hoe is het verder gegaan met Jonkheer Anton Helmich op ten Noort?

Na zijn tijd in Enschede vertrekt hij naar Utrecht waar hij 1916 tot en met 1918 directeur van de Dienst Gemeentewerken is. Na onenigheid tussen hem en Gemeenteraad over het uitbreidingsplan voor Utrecht Noord neemt hij ontslag en richt hij in 1919 een eigen architectenbureau op: 'TABROS', met de architecten Roosenburg en Scheffer. Het bureau staat nu bekend onder de naam 'Op ten Noort Blijdenstein architecten& adviseurs ONB' in dezelfde stad. In 1928 werkt Op ten Noort samen met Dirk Roosenburg aan het Philips hoofdkantoor op de Strijp-S in Eindhoven.

Hij overlijdt in 1975 in Bathmen, 94 jaar oud.

7. De invloedssfeer van de textielabrikanten.

*Afdakswoningen aan de Ekersdijk – Pannekoekenweg omstreeks 1910.
Geschilderd door Bertha Teerink.*

De Enschedese textielabrikanten waren nogal overtuigd van hun goedwillendheid als het ging om de ontwikkeling van Enschede en de woningbouw voor de arbeiders. Dat getuigt het onderstaande lied ter gelegenheid van *het Huirigensmaal der 'Langenhuizen'*, gesticht door Helmich van Heek (uit 'Van Deinse', p. 367).'

**Weest blijde Enschede! om 't heil aan U beschoren,
Uw barre heide wordt in hof en weid' herboren,
En waar men eertijds schlegts langs zand en kuil kon gaan,
Daar ziet men nu een rij van nette huizen staan.**

**Weest dankbaar Enschede! en looft den milden gever,
Hij schenkt den spinner werk, den verwer en den wever,
En wat in onze stad en hare ommestreken,
Nog kracht tot arbeid heeft, kan 't aan geen werk ontbreken.**

**Weest vlijtig Enschede! O mogt gij spaarzaam wezen,
Niet immer duurt een tijd, een gouden tijd als dezen,
O mogt de Eer der stad een elk ter harte gaan,
Dan zou haar nijverheid op hechte grondvest staan.**

**Dan zal naast Helmichs hoek, dat gij hier ziet verrijzen,
Het kindskind straat bij straat den vreemdeling eens wijzen.
Dan zal waar 't oog hier ziet, geen heide meer bestaan,
Maar een tevreden volk langs vrugtbare akkers gaan!**

Enschede den 12e Augustus 1837.

8. De afdakswoning naar de toekomst.

In Enschede zijn diverse arbeiderswoningen volledig gerestaureerd en nu als hippe woningen aangemerkt.

Je kunt je afvragen of niet meer van deze rijtjes woningen de monumentale status verdienen. Feit is wel dat het aantal van deze specifiek woningen zo langzamerhand op een hand te tellen zijn. Daarnaast is de originaliteit van de meeste nog resterende rijtjeshuizen door renovaties behoorlijk ontkracht.

Reden genoeg dus voor een inventarisatie zodat we een goed beeld kunnen krijgen van de huidige stand van zaken. Eigenaren van dit soort woningen kunnen zich natuurlijk ook verenigen om meer inzicht te krijgen in de ontstaansgeschiedenis, de bouwtypologie en kennis- en ervaringsuitwisseling.

*De gemoderniseerde, hippe afdakswoningen aan de Olieslagweg in Enschede.
Het gemeenschappelijk belang toont hier zijn resultaat.*

De gemeenschappelijk gerenoveerde afdakswoningen aan de Sumatrastraat 71.

De afdakswoningen zijn er nog steeds, in alle vormen en maatvoeringen. Dit voorbeeld aan de Lipperkerkstraat is een geheel gerenoveerde afdakswoning en dat is nog te zien aan de aflopende dakrand aan de achterzijde.

De Schipholtstraat in Glanerbrug, ook wel 'Vloderstad' genoemd.

De linker foto is waarschijnlijk omstreeks 1970 gemaakt, de rechter is uit 2022. Het laat zien dat deze woningen nog altijd bewoond zijn en in de loop der jaren gerenoveerd met bijvoorbeeld een dakkapel. De karakteristieke daklijn is behouden.

Afdakswoningen aan de Hopstraat. Bouwjaar 1907.

9. Bronnen.

- J.C.H. del Canho-Kaufmann (1980) - De Enschedesche Bouwvereniging 1861-1916. Een sociologische studie (scriptie M.O. II). Geschiedenis, Noordelijke Leergangen, Zwolle.
- Dagblad Tubantia.
- Stadsarchief Enschede.
- Dr. A. Blonk (1929) - Fabrieken en Menschen. Een sociografie van Enschede.
- Johan Zuidam - Beleggingen (2022). Helmich van Heek (1785-1847).
- Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed.
- RTV Oost.
- Historische Kring Glanerbrug.
- Stichting Cultureel Erfgoed Enschede (SCEE).
- RAAP Archeologisch Adviesbureau.

Auteur : J.W.A. (John) Nijhuis (SCEE).

Tekstredactie : Gertrude van de Bovenkamp.

Producent/Uitgever : Stichting Cultureel Erfgoed Enschede (2023).